

הרב אליעזר דן רלב"ג

לייקוד

תשובה בענין גבולות הר הבית ושערי

מהג"ר יהוסף שווארץ זצ"ל בעמח"ס תבואות הארץ

מבוא

תשובה זו שלפנינו הועתקה מכת"י אא"ז הגאון המפורסם החוקר והחכם רבי יהוסף שווארץ זצ"ל, מתוך מחברת כת"י שהיתה תחת יד אחד מצאצאיו, ה"ה זקני הג"ר חיים יהוסף רלב"ג זצ"ל. המחברת כולה עתידה לראות אור בקרוב בע"ה, ובה תשובות, חידו"ת, והוספות לספרו המפורסם 'תבואות הארץ'. חלקה השני של התשובה שלפנינו היא האחרונה המופיעה במחברת, זמן כתיבתה הוא כשבועיים קודם פטירתו, והיא כנראה התשובה האחרונה שהספיק לכתוב, קודם עלותו השמימה ביום ט' שבט תרכ"ה¹.

וזאת למודעי: כי בתשובה שלפנינו אין כל הוראת היתר למעשה להיכנס להר הבית בזה"ז, משום שהמחבר עוסק כאן אך ורק אודות הכניסה לשערים ולא אודות הכניסה להר הבית, וגם את גבולות כניסת השערים כתב רק ע"פ השערתו במגבלות הבירור שהיו בימים ההם, ובדאי יתכן שבמציאות שונים המרחקים, כך שאין לראות בתשובה שלפנינו שום הוראה למעשה. וכבר ידועה אזהרת רבותינו נוחם עדן ואשר בחיים עמנו: השמר לך פן עלות בהר ונוגהו בקצהו, בזה"ז שכולנו טמאי מתים זהו איסור גמור להיכנס להר הבית. ובפרט בימים אלו אשר שונאי ישראל משתמשים בעליית יהודים להר הבית לצורך עלילות דם ושפך דם יהודי כמים, בודאי שאין מקום לעורר את חמתם ולהתגרות בהם.

ואחר כל זה, ודאי רבה חשיבותה של תשובה זו, היוצאת מתחת פטיו של חכם מופלא, אשר בקיאותו בהלכות אר"י וגבולותיה כבר נודעה למשגב.

על המחבר והתשובה שלפנינו

זקנינו הגאון הצדיק רבי יהוסף שווארץ זצ"ל היה נחשב בין גדולי הפוסקים והמקובלים שבירושלים של מעלה מלפני מאה וחמשים שנה², ועד היום פסקיו מבררין בי מדרשא בין

1 לאחר פטירת הג"ר יהוסף, נשארה המחברת בעזבונו שהיה בידי חתנו הג"ר אליעזר דן רלב"ג זצ"ל ראש ישיבת עץ חיים בעיה"ק ירושלים. הוא כתב בדפים הריקים שבסופה רבים מחידושי תורתו, חלקם נדפסו בספרו 'דמשק אליעזר' אותו זכיתי להו"ל (ליקוואוד תשס"ט, ושוב במהדורה מורחבת ליקוואוד תש"ע). אחרי פטירתו עברה המחברת בירושה במשך כמה דורות מאב לבן במשפחת רלב"ג. לאחרונה היתה ברשות זקני הג"ר חיים יהוסף רלב"ג זצ"ל, ששמר עליה כעל בבת עינו, ולאחר פטירתו (י"ג מנחם אב תשע"א) ברשות אמו"ר הג"ר אריה ליב רלב"ג שליט"א, שהפקידה בידיו כדי שאוציאה לאור עולם בעז"ה.

2 היה נחשב לאחד מחכמי המקובלים בישיבת בית א-ל שבירושלים, ובאמתחתו נמצאו חילופי מכתבים עם החת"ס בנגלה ובנסתר. בספר אלף כתב (אות שפ"ד) מסופר: "פעם אחת שלח רבי יהוסף שווארץ מכתב

לומדי התורה ההוגים והחוקרים בתורת הארץ. רק מעטים מבין מתפללי מניני הוותיקין יודעים שכמעט כל לוחות הזמנים של עלות השחר, הזריחה והשקיעה בכל עיר בא"י, נקבעו ע"פ יסודותיו וחישוביו של רבי יהוסף שווארץ. וכך כתב בעצמו בהקדמתו לספרו תבואת השמש³:

"והנה אבטיחך, כי יותר מארבעת אלפים פעמים (!) השגחתי וטרחתי לראות רגע נץ החמה, ועליתי לגגות ונדדתי שינה מעיני לחקור ולדעת המציאות האמיתית... הן עת שבתי בחו"ל והן בעת שבתי בקודש, וכן כל הבחינות נבחנו פעמים אין מספר...".

כן ידוע פסקו המפורסם בספרו תבואות הארץ⁴ בענין גבולות ארץ ישראל והגבול הדרומי, והנפק"מ להלכה היוצאת מכך לענין דיני שמיטה בפירות שביעית מהגבול הדרומי (מעבר לנחל צין). על פי פסקו בענין גבולות א"י, נהגו כל השנים בבד"ץ אשכנזים פרושים בעיה"ק ירושלים עוד מזמן מרן הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל, להלכה ולמעשה בפירות שמיטה שגדלו מעבר לגבול הדרומי, וכן בבד"ץ העדה החרדית בעיה"ק ירושלים נהגו בכל השנים ע"פ פסקיו. גם החזו"א נקט כדבריו בגבול הדרומי, וגם מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בספרו דרך אמונה (תרומות) הולך על פי שיטתו.

כמה מפסקיו התפרסמו ביותר, ביניהם: פסקו אודות המעשה שאירע בירושלים עיה"ק בשנת תר"ח, בגר שמל ולא טבל שאחד הכריחו רח"ל לחלל את השבת⁵, וכן מה שפסק שיש לזהר בנתינת מטבע מחצית השקל, שלא יהיה עליו חיוב לגוזה⁶, מה שפסק בענין הקדמת תפילת מוסף לתפילת שחרית⁷, בנוסח ברכה אחרונה על פירות עבר הירדן אם הוא "על פירותיה" או "על הפירות"⁸. וכן מש"כ בענין אתרוגי אמריקה⁹. פסקיו הרבים הודפסו בספריו: תבואות הארץ¹⁰,

בעניני חכמת האמת למרן החת"ס, ומרן נתן המכתב לתלמידו רבי נטע וואלף אשר היה אז בחור וטרח מוחו מאוד להבין המכתב, ואמר אליו מרן החת"ס א"צ לך להתבייש שאתה מיגע עצמך בהבנת מכתב קדוש הלזה, כי גם אני הוצרכתי ליגע עצמי עליו".

חתנו הגאון רבי אליעזר דן רלב"ג זצ"ל היה מרבה לספר אודות צדקותו פרישותו וחסידותו של חותנו רבי יהוסף שווארץ זצ"ל, בין היתר סיפר על סיגופי התעניות שקיבל על עצמו, משום שמחמת נדודיו לצורך חקירותיו בגבולות הארץ, לא עלה בידו לשמוע קריאת התורה בציבור, וכתשובת המשקל קיבל ע"ע להתענות, כמו כן היה מתענה כל יום שני וחמישי (עיין תולדות חכמי ירושלים [פרומקין], ח"ג, עמ' 233, מש"כ שם אודות רבי יהוסף שווארץ זצ"ל, ומה ששמע מחתנו רבי אליעזר דן רלב"ג זצ"ל).

3 ירושלים תר"ג.

4 ירושלים תר"ה. פרק א' גבולי ותחומי הארץ.

5 שו"ת דברי יוסף (ירושלים תרכ"ב) סי' כ"ד.

6 שם סי' נ"ב.

7 שם סי' ל'.

8 שם סי' י"א.

9 שם סי' ל"ב (בשנת תר"ט יצא בעצמו לשליחות לאמריקה, ועל האתרוגים שגדלו שם כתב ש"הם משונים במראם ובגידולם" ע"ש).

10 ירושלים תר"ה. הספר תורגם לאנגלית בשנת תר"י בעיר פילדלפיה שבארה"ב ע"י ר' אייזיק לסר. בשנת תרי"ב תורגם הספר גם לגרמנית בשם "Das Heilige Land", ובשנת תרי"ט אף יצאה מהדורת קיצור של הספר, ששימש כחומר לימוד בבתי הספר היהודים בגרמניה. הספר בתרגומו הגרמני אף זכה לעיטור כבוד מקיסר אוסטריה.

תבואת השמש¹¹, פרי תבואה פרד"ס¹², ובשו"ת דברי יוסף¹³, בכולם קמה וגם ניצבה בקיאותו העצומה בבבלי, ירושלמי, תוספתא ומדרשי הלכה ואגדה, זוה"ק, ותרגומים¹⁴.

מתולדותיו

רבי יהוסף נולד בשנת תקס"ה בעיירה 'פלוס' שהיתה עיירה קטנה בגרמניה, לאביו רבי מנחם ב"ר יצחק שווארץ רב הקהילה, שהיה מתלמידי הגאון החסיד שבכהונה רבי נתן אדלר זצ"ל, רבו של מרן החת"ס. במשך חמש שנים למד רבי יהוסף אצל רבו המובהק רבי אברהם בינג זצ"ל אב"ד וירצבורג¹⁵. תשוקתו לתורת הארץ לא ידעה גבולות, ואכן בשנת תקצ"ג מימש את שאיפתו ועלה לחונן את עפרה. בבואו ארצה היה ממייסדי כולל הו"ד [הולנד-דייטשלאנד] שבעיה"ק. שנים רבות הרביץ תורה בבית מדרשו 'עדות ביהוסף' בביתו שברחוב חברון בירושלים שבין החומות. בהגיעו לעיה"ק נשא לאשה את מרת חיה רבקה לוריא בת למשפחת רבי שמריה לוריא ממוהילוב. אשתו ילדה לו ארבעה בנים וארבע בנות, אך לצערו נפטרו כל ארבעת בניו ושתיים מבנותיו בעודם קטנים, ונותרו בחיים רק שתיים מבנותיו. את בתו הבכורה מרת שרה צירל השיא לרבי עזריאל יפה, אך לדאבונו נפטר גם הוא עוד בטרם חלפו ששה חדשים מחתונתו¹⁶, בתו השנייה מרת צביה נישאה לאחר מגדולי וחכמי ירושלים הגאון רבי אליעזר דן רלב"ג ראש ישיבת עץ חיים. מנישואין אלו נולדו הצאצאים היחידים של רבי יהוסף שווארץ שנותרו בחיים.

בתחילת מחברת החידו"ת מופיע התאריך ט"ו לחדש מרחשון תרכ"ד (מעט יותר משנה קודם פטירתו), וכנראה זהו הזמן שבו התחיל בכתובתה. המחברת מכילה 42 דפים (שהם 84 עמודים). שתי התשובות האחרונות במחברת נכתבו כאמור כשבועיים קודם פטירתו. הראשונה עוסקת בפירוש הפסוק (מלכים א' א, לג) 'והורדתם אותו אל גיחון', ובה דן המחבר בארוכה בענין מי השילוח, ומפרט שם את מסקנותיו על מי הגיחון התחתון והעליון, אליהן הגיע לאחר בדיקות וחקירות מעמיקות¹⁷. התשובה השנייה היא זו שלפנינו, בה מבאר המחבר את הפסוק (מלכים ב' כב, יד) 'וילך חלקיהו הכהן וגו' והיא יושבת בירושלים במשנה וידברו אליה, על פי הכרעותיו בענין מקום המקדש. בסיום התשובה הוסיף המחבר את השורות הבאות:

11 ירושלים תר"ג.

12 ירושלים תרכ"א.

13 ירושלים תרכ"ב.

14 כמו כן הניח אחריו ברכה כת"י רבים מלבד המחברת האמור, גם הגהות בכת"י על תלמוד בבלי וירושלמי, על ספרי הרמב"ם, חומשים ומדרשים עם הגהותיו, ואף הערות על אונקלוס, שכולם נתפזרו בידי צאצאיו, ואין מאספם.

15 בהיותו בוירצבורג השתלם בחכמות המדע באוניברסיטה המקומית, וגם שם לא הניח מקומו והיה נוהג בפרישות וחסידות. והיה מרגלא בפומיה: "מוטב ללמוד חכמות אלו אצל גוי מאצל יהודי אפיקורס" (תולדות חכמי ירושלים הנ"ל).

16 לאחר מכאן נישאה בת זו בזו"ש לרבי אריה מורגנשטרן (מתלמידי החת"ס), ובשנת תרל"ג נישאה שוב בזו"ש לרבי יוסף ריבלין (רבי יאֶשָׁה בונה בתים), לדאבונו מזיווגים אלו לא נולדו לה ילדים שנשארו בחיים ויעמידו משפחות.

17 בתשובה זו ישנם חידושים רבים בענין מי השילוח, ועוד חזון למועד לפרסמו ברבים, בע"ה.

"היום יום א' כ"ד טבת תרכ"ה בשחרית זכיתי לעלות גגה בחצר ישמעאל הבנוי על חומת מערבית הר הבית ממש, וראיתי כל הר הבית ומקום המקדש לארבע רוחות, אשר לא זכיתי לדעתו ולראותו כל כך בדקדוק ובצמצום עד היום הזה".

באותם ימים בשנת תרכ"ה השתוללה בירושלים מגיפת השושנה (שושנת יריחו) בה נספו רבים מגדולי העיר¹⁸, וכשבועיים לאחר כתיבת תשובה זו – שכאמור, כנראה היא האחרונה בחייו – נחלה בה גם ר' יהוסף, ונאסף אל עמיו ביום ט' שבט תרכ"ה. מסופר שבהלווייתו הספידוהו הגאון רבי שמואל סלנט ופתח הספידו בפסוק 'ויקח משה את עצמות יוסף עמו' (שמות יג, יט), שבפרשת אותו השבוע. במילים אלו רמז לכך שבשבוע שקדם לפטירתו הלך לעולמו גם הגאון רבי משה ליב מקוטנא זצ"ל, בעל ה'זית רענן'¹⁹, וגעה כל העם בבכי.

מכתב מאלמנתו אודות ימיו האחרונים ואודות כתיבת תשובה זו

בהקשר לתשובה זו ישנה עובדה מעניינת ביותר: בשנים שלאחר פטירת רבי יהוסף זצ"ל, התכתבו חתנו הגאון רבי אליעזר דן רלב"ג זצ"ל וחמותו הרבנית מרת חיה רבקה שווארץ אלמנת רבי יהוסף זצ"ל, עם דודס/גיסם הגאון רבי חיים שווארץ אב"ד הירבין שבגרמניה, אחיו של רבי יהוסף²⁰. חלק ממכתבים אלו הינם חידו"ת ומכתבי הלכה, וחלקם מכתבי פריסת שלום ומכתבים משפחתיים. באחד המכתבים שנכתב ע"י אשתו של רבי יהוסף, מתאריך כ"א שבט תרכ"ה, היא מספרת אודות פטירת בעלה, ומתארת בפירוט את ימיו האחרונים, ואיך שקרא בעצמו בשארית כוחותיו קודם פטירתו בשב"ק (לעת תפילת מנחה) מהס"ת את פרשת 'ויקח משה את עצמות יוסף'. בין היתר היא כותבת אודות תשובה זו שלפנינו, שבכדי לכותבה עלה רבי יהוסף על גגות וחומות ירושלים, ומיד לאחר מכן העלה על הכתב את המסקנות אליהן הגיע ממה שראה בעיניו²¹. גם מצויים בו עוד דברים אחרים מרגשי לב וכאלה בעלי ערך היסטורי, כאשר יראה הקורא הנבון, ואעתיק לשון המכתב²²:

18 מגיפת השושנה (Rose/Leishmaniasis) השתוללה בעיה"ק מתחילת שנת תרכ"ה עד אמצע שבט תרכ"ה, ורבים חללים הפילה (מגנזי ירושלים, חוברת ה'). להבדיל ממגיפת החולירע שפרצה בירושלים בשנת תרכ"ו, בה נספו עוד רבים מגדולי ירושלים, ביניהם רבי זונדל סלנט זצ"ל, ורבי נחום שאדיקר זצ"ל. כידוע מגיפת החולירע נעצרה בעיה"ק מיד לאחר תקנתו של רבי מאיר אוירבאך, לפיה אסור לנגן בכלי זמר בחתונות הנערכות בירושלים.

19 גלב"ע ג' שבט תרכ"ה.

20 צאצאי רבי חיים שווארץ אחיו של רבי יהוסף מפורסמים בא"י ובגולה, ומתפארים בדודם זקנם בעמח"ס תבואות הארץ.

21 וכאמור באותו זמן כתב גם את התשובה האחת לפני האחרונה שבמחברת, בה מבאר את הפסוק במלכים א', ומי השילוח.

22 צילום המכתב נמצא גם באוניברסיטה העברית בירושלים (7227/4). מצויה בידינו גם צוואתה של אלמנת רבי יהוסף, אותה כתבה בשנת תרל"ט, בה היא מבקשת מצאצאיה אודות דברים רוחניים ועילאים, שיעשו לעילוי נשמתה לאחר פטירתה, וכן שילמדו עבורה לימודים שונים. בצוואה זו ישנם מוסר השכל ותוכחות חיים, ועוד חזון למועד לפרסמה בע"ה.

"ניטלה ממני עטרת ראשי ונזר תפארת, ופתאום שקעה השמש לי ונהפך לאבל כנורי, אשר לא עלה על רעיוני ולא עלתה על מחשבתי, ומה' הטוב אשר כל דרכיו באמת ובמשפט גזירה זאת יצא מלפניו והעלים ממני, כי לא היתה אף זמן ועת להתפלל עבורו לבטל הגז"ד. והן אמת כי ביום ג' כ"ו טבת היה מסבב כל החומה מעיה"ק ת"ו, ולא היה כונתו לטייל רק אודות דברים יקרים הנוגעים לתורתנו הק' מה שקשה לו בפסוק במלכים.. וגם בשאר מקומות בתנ"ך, והקב"ה חנן לו פירושים אמיתיים כאשר מיד כתב בכתיבת ידו [אשר מונח אצלי]. וביום עש"ק נעשה כמו בועה קטנה [בלעטר] על שפתו העליונה ולא הרגיש שום יסורים ממנו עד יום ב', ויום ג' נעשה פניו נפוח רח"ל, וקראו הרופא ראטציגעל כי הוא על בית החלואים מהאדון השר ראהטשילד²³, אבל בעוה"ר ד' העלים ממנו ולא הבין שום דבר, והיתה זאת כמצחק בעיניו, וביום ד' היה לו יסורים גדולים ממכתו רח"ל, ואף בכל זאת לא הבין הרופא הנז', ואמר זה הכאב בא לו מן השיניים²⁴. ואף שהיה לו כאב גדול

23 דר. ראציגעל היה רופא בית החולים 'משגב לך' של השר רוטשילד.

24 בהלבנון (ט' אדר תרכ"ה) פרסם הרופא הנ"ל דיווח רפואי על פטירת רבי יהוסף, אמנם דיווחו שונה לגמרי מהתיאור אותו כותבת אלמנתו של רבי יהוסף במכתבה המובא כאן, זמן מה קודם לכן. וכך כתב הרופא שם: "ביום השישי לחודש שבט נקראתי להרב ר' יוסף שווארץ ומצאתיו בחדר בלתי סגור היטב הולך ושב ובפניו שושנה אדומה. חיש צייתי להקזי לו דם והזהרתיו מאוד לשכב במיטתו, אבל גם הוא לא שת ליבו לדברי ולא רצה להקזי לו דם. ועוד ביום ההוא יצא החוצה. והיום היה יום גשם סוחף בסופה וסערה אשר לא היה זה דרכו, כי זה זמן רב היתה מנויה וגמורה אצלו לבלתי צאת מחדר לימודיו החוצה לעולם. למחרת צייתי להשאיר במיטתו וגם לדבר זה לא נשא פני, כי היה היום יום בוא מכתבים על הבית הדואר. ביום המחרת נראו בו אותות כוית עור המוח, ובתשיעי בשבט גוע וימת גם הוא". במכתב שלפניו אותו כתבה אלמנתו – נראה בעליל שהמציאות היתה שונה לגמרי מתיאורו של הרופא. במכתבה מספרת האלמנה שכאשר נחלה רבי יהוסף קראו לרופא, וביום הראשון שבא כלל לא הבין מדוע קראו לו, האלמנה בצדקתה אינה קובלת על התרשלות באבחנת המחלה, ותולה זאת בכך ש"בעוה"ר ה' העלים ממנו, ולא הבין שום דבר, והיתה זאת כמצחק בעיניו". האלמנה ממשיכה ומספרת במכתבה שגם ביום המחרת קראו להרופא "ואף בכל זאת לא הבין הרופא הנזכר, ואמר זה הכאב בא לו מן השיניים". בדברים אלו מתברר שבשתי הפעמים שבהן הוזעק הרופא למיטת חוליו של רבי יהוסף, לא איבחן הרופא שחולה הוא ב'שושנה', ולא הזהיר כלל על יציאתו החוצה, להיפך, מדבריו הובן שאין כל חשש למחלה מסוכנת, הן בפעם הראשונה ש"היה כמצחק", והן בפעם השניה שתלה את הכאב בשיניו (עד כדי כך לא הבחין הרופא בכלום, שהיא מספרת בהמשך דבריה שבערש"ק הלכה לקרות לרופאים אחרים, עיין לקמן הערה 28). לאור זאת מובן מדוע ביום חמישי יצא רבי יהוסף החוצה להתפלל במנין כדרכו, משום שלא הוזהר כלל שהדבר עלול להזיק לבריאותו.

ציון פרט זה חשוב כאן במיוחד, משום שלאחרונה התפרסם מאמר ארוך מאת פרופ' אריה מורנגשטרן (מנחת ספיר, תשע"ג), בו הוא כותב מחקר פסיכולוגי על אישיותו של רבי יהוסף, ובתוך דבריו מתאר את אישיותו של רבי יהוסף על רקע מכתבו של הרופא, כ"איש עקשן ומסובך", עד כדי שאופיו ועקשנותו הביאו עליו את מיתתו. וכמה יש להצטער על דברים בזויים שכאלו אודות ת"ח ואיש המעלה כרבי יהוסף. ומסתבר שטעותו נבעה מדווחו השגוי של הרופא, אך לאור האמור לעיל מתברר איפוא, כי הרופא הנ"ל בכלל לא השכיל להבין בשעתו את חומרת מחלת השושנה שפרצה אז בירושלים, ורק לאחר שמקרי המחלה הפכו למגיפה של ממש, הבין את טעותו, וכדי לחפות עליה השתמש בפרסום דיווח רפואי שקרי.

לא מנע עצמו מלבטל מתורתו ומתפלתו אף רגע אחת, והלך ברגליו כפעם בפעם בלא שום שינוי כלל. וביום ה' כתב תשובה להישיש מו"ה יוסף בלומענטאהל נ"י, וגם כתב כל הקבלות ליחידים, כי ביום ב' מקודם בא שליח מר' יוסף בלומענטאהל סך 400 פראנק לחלקם כנהוג²⁵, אבל כבר הרגשנו שנשתנה צורתו המאירה וגם תש כחו, ובכל זאת לא מנע את עצמו משום דבר שבקדושה. ולעת מנחה נכנס לבית מדרשו אוהל יוסף²⁶ והתפלל מנחה ומעריב כדת וכהלכה, יצא מחיל אל חיל לכנוס בביתו ולקח עמו הספרים ללמוד בלילה קודם השינה, אבל בעוה"ר כבר בא חמימה ולא יוכל ללמוד. וכאור הבוקר כשבא עת להתפלל ראינו והכרנו בו שלא יוכל לילך ברגליו, הפצרנו בו שלא יכנס לבה"מ להתפלל, ובא המנין לביתו והתפלל שם במנין ובציבור כנהוג, אבל בעוה"ר לא העביר הפרשה שנים מקוא"ת בס"ת שלו [אשר זאת

הנחה זו מוצאת סימוכין בעובדה, שרופא זה כתב בדיוק את אותו דיווח רפואי זהה באופן מחשיד (!) על הגאון מקוטנא בעל זית רענן, שנפטר ביום ג' שבט שבע בדיוק קודם לפטירתו של רבי יהוסף, גם במקרה זה מופיע הדיווח רק לאחר כמה חודשים מפטירתו (סיון תרכ"ה, הובא בספר מגני ירושלים חוברת ה' עמ' י"ד), וכך מדווח הרופא אודות בעל זית רענן: "מחלת ראטהלויף פרצה בחזקתה מן ירח אלול עד חצי שבט בתוך העיר וסביבותיה ורבים חללים הפילה...החולה (רבי משה ליב מקוטנא) לא שת לבו לדברי שלא לצאת חוץ לביתו. וימת על ידי כוויית עור המוח שבא על ידי האויר הלח והקר" (דיווח זה הופיע שוב ע"י הרופא הנ"ל בהמגיד, אב תרכ"ה). מכך שבשני המקרים טען הרופא שמקרה המוות אירע משום אי-ציות להוראותיו, כשבמכתב שלפנינו מוכח בבירור שהדבר נבע מחמת חוסר אבחון נכון של המחלה, ומכך שבשני המקרים מופיע הדיווח רק כמה חדשים לאחר הפטירה, כשכבר ברור לכל שמדובר במגיפה של ממש, קרוב לודאי שבשני המקרים הדיווח הרפואי מהווה נסיון נואל לחפות על טעותו, ואינו משקף נכוחה את המציאות.

התמיהה על פרופ' אריה מורגנשטרן גדלה לאור העובדה שבמסגרת כתיבת מאמרו נחשף גם הוא למכתב האלמנה המופיע לפנינו (שתצלמו נמצא בספריית האוניברסיטה, בה ביקר לצורך עריכת מאמרו), שמתוכו ניכר שכותבת סיפור דברים בעלמא כ'מסיח לפי תומו', ולא כתלונה על הרופא שגרם לפטירתו הטראגית של בעלה, כך שמידת מהימנותו עולה בהרבה על דיווחו של רופא ששגה, שודאי עלול לשנות מהאמת כדי שלא יואשם ברשלנות. העדפת גרסתו של הרופא – שכאמור נגועה באינטרסים – ע"י פרופ' מורגנשטרן, על פני גרסת האלמנה הינה דבר תמוה לשלעצמו, אך ההתבססות על גרסה זו כדי לזלזל באישיותו ואופיו של הצדיק הנשגב רבי יהוסף שווארץ זצ"ל, תמוהה ומקוממת שבעתיים.

מענין לענין, בספרו 'גאולה בדרך הטבע' (ירושלים תשנ"ז) כותב פרופ' מורגנשטרן, שרבי גבריאל משקלוב – אבי משפחת רלב"ג – לא עלה לארה"ק בעליה הראשונה של תלמידי הגר"א בשנת תקס"ח, והצטרף לעולים ארצה רק בשנת תקע"ט. למסקנה זו הגיע המחבר בעקבות העובדה שבמפקד מונטיפיורי לא מופיע שמו של רבי גבריאל משקלוב בין העולים לארץ בשנת תקס"ח. גם כאן יש להסיר טעות ולהעמיד דברים על האמת, כי מצינו בכת"י של רבי אליעזר דן זצ"ל (המודפס בהקדמת ספרו דמשק אליעזר) שהוא כותב במפורש שאביו עלה ארצה עם זקנו – רבי גבריאל משקלוב – בשנת תקס"ח, בעליית שיירה הראשונה של תלמידי הגר"א ביחד עם רבי מנחם מנדל משקלוב. בודאי יש להעדיף עדותו של רבי אליעזר דן מעל מפקד של פקיד מונטיפיורי כמוזכר, ואכמ"ל.

25 היינו לעניים.

26 נראה שכך היה שמו של ביהמ"ד בחיי חיתו, אבל לאחר מותו שינו את שמו ל"עדות ביהוסף", וכפי שמוזכר כמה פעמים בצוואתה (בכת"י שתח"י) משנת תרל"ט.

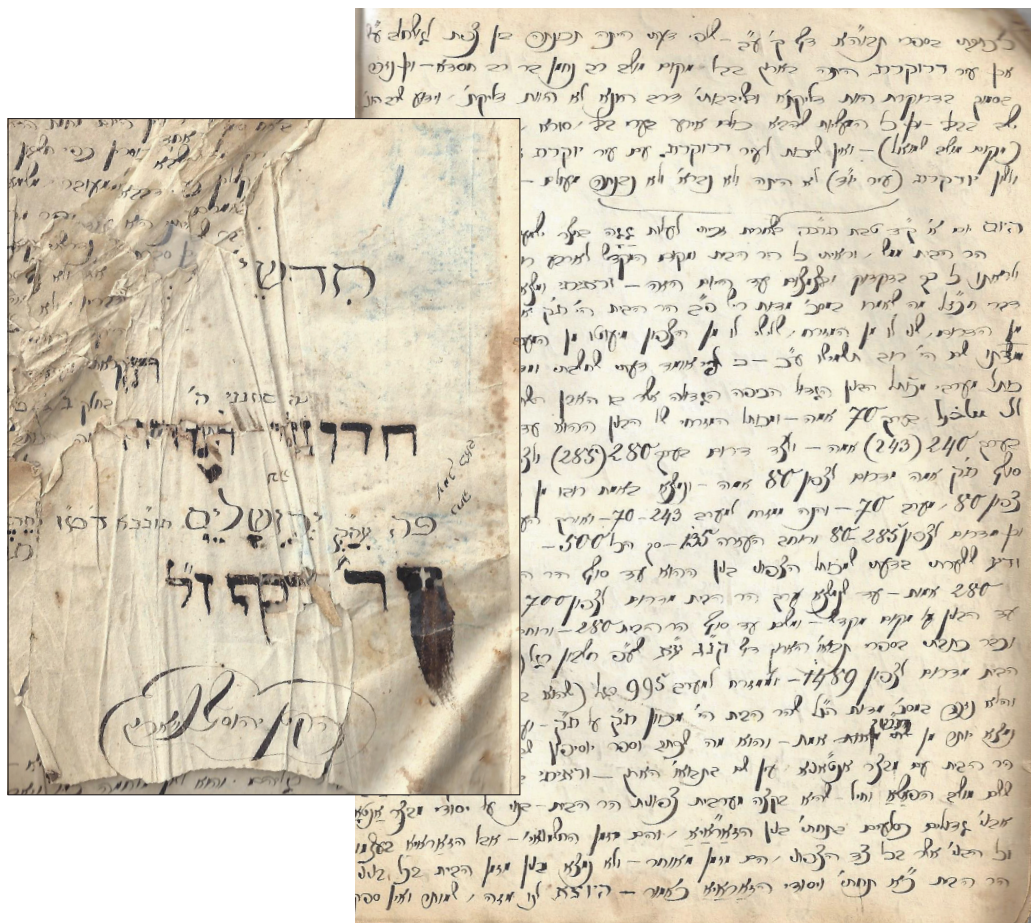
היתה דרכו בקדש לקרות בכל עש"ק מיד אחר התפילת שחרית שמוא"ת בס"ת²⁷. ואעפ"כ כל היום התחזק עצמו בכדי שלא לצער ב"ב, ובפרט על ש"ק, ואני הכרחתי בו אשר לא עת לחשות, והלכתי לקרוא רופאים אחרים²⁸ וגם לאיזה מומחים, והוא זצ"ל מוחה בידי ואמר בטח בה' וקב"ה ברחמיו הגדולים ישלח לו רפו"ש מן השמים. וכחצות יום עש"ק הפציר בנו להכין הכל לצרכי ש"ק לכבד הבתים ולגדול הפתילות כמו בכל עש"ק. ולעת ערב התפלל מנחה ומעריב בציבור בביתו, אח"כ עשה קידוש ונטל ידיו ואכל כזית לכבוד ש"ק, וראינו שכבר נסתם הבית הבליעה רח"ל, ובצער גדול הבליעה, וכשב על שולחנו הטהור היה מדבר דברי תורה עם חתני היקר כמו בכל פעם, וברך בה"מ על הכוס, וקרא פ' ק"ש בלי שינוי והפרש, ועד חצות לילה היה מתנמנם, וכשבא חצות לילה קם ממיטתו ורחץ פניו וידיו נטילת שח.. בברכה ברכת השחר, ובכל רגע ראה והשקיפה בעד החלון אולי עלה השחר, וראינו אשר רגע חשב לו כשנה ולא יוכל להמתין עד בא עת להתפלל תפילת שחרית. וכשבא עת להתפלל נכנסו הציבור לביתו והתפללו כמו בכל שבתות השנה, אבל לא היה לו כח לעמוד בתפלה, וגם פניו המאירה נשתנה לו רח"ל, והיתה רעש גדול וצעקה גדולה בכל העיר, וקראו הרופאים אשר בעיה"ק ת"ו, זה אמר בכה, וזה בכה, וכל היום לא נחו בכתות כתות, כת אחת אצל כותל המערבי הק', וגם כתות בבה"כ מכל בני אשכנז הי', וספרדים הי', ולעת מנחה התפללו בביתו מנחה, וכנסו ס"ת והוא קרא הפרשה מסדר ויקח משה את עצמות יוסף, ואף שלא היה כח הדיבור התחזק עצמו בכחו הנשאר בו. אבל סעודת שלישית לא היה יכול לקיים... ואף שלא היה עוד יוכל לדבר אשר הוטל ממנו כח הדיבור, עדין היה מראה באצבעו הטהור דברי חידושי תורה מספרו לחכמים ולרבנים שהיה אז בביתו, ואח"כ התפללו ערבית, והתפלל עמהם ערבית, וכבר היה רח"ל בגסיסה, אעפ"כ לא היה מניח לדלוק הנר יותר מחצי שעה בלילה, כי כן היה מנהגו לאחר שעה בלילה להדליק נר של חול²⁹. ועדן לא נחו העולם מלהתפלל עבדו, והלכו בלילה על בה"ק על הר הזיתים על קברי צדיקים, והיה בחצי הלילה יצאה נשמתו בטהרה ובצעקה גדולה, כי ביתי היתה מלאה עם חכמי ורבני העיר, וגם הרב ראשון לציון אף שלא היה עמו בלב שלום, עם כל זאת שלח אליו מאנשי ביתו מעושה רצונו לעמוד שמה בצאת נשמתו הטהורה לכבדו דשכבי וליקרי דחיי, וכל הלילה עד אור הבוקר הספידו אותו בביתו וקונן עליו איכה וקינה, ואמרו תהלים לנשמתו הטהורה עד אור הבקר, ולא הגיע אשמורה אחרונה עד שהיתה חצרו מלאה אנשים, וגם בחוצות ירושלם, עד שלא

27 וכן היה נוהג האר"י ז"ל לקרות שמו"ת בס"ת ערש"ק אחר תפילת שחרית (שער הכוונות דף סב ע"א), וכן הובא בשערי תשובה או"ח הלכות שבת סי' רפ"ה.

28 מדבריה כאן שוב נראה שהסיפור נכתב כ'מסיחה לפי תומה', שבעיני הרופא הראשון היתה מחלתו 'כמצחק בעיניו', עד שהוצרכה לקרוא לרופאים אחרים.

29 עי' ספרו תבואות השמש (ירושלים תר"ג) פרק 'דרך מבוא השמש' אודות מלאכה במוצ"ש, שדעתו שיש להחמיר עד שנראים ג' כוכבים קטנים.

מצאו מקום להניח רגל האדם. והספידו עליו בביתו ואח"כ במדרשו ואח"כ בבהכ"נ הגדול בחורבת רבינו יודא חסיד צוק"ל, וגם סמוך לשער העיר וגם על בה"ק מכמה רבנים, וכבוד גדול עשה אותו במותו עד זבלו בתרייתא, וגנזו אותו בגנזי מרומים ותנצבה"ח ולהחיותו בתחיית המתים³⁰.



תשובת הג"ר יהוסף שווארץ זצ"ל עם חתימתו

30 ואלו הדברים שנחקקו על מצבתו אשר במרומי הר הזיתים: "קול ברמה נשמע בת ציון מבכה, מאנה להנחם כי דודה שב עד דכא, פה בקרן זווית התורה מונחת, חכמה וצדקה יחד על עפר נחת, מאיר לארץ ולדרים נתן בינה לתועים, יוסף איננו כי לקח אותו אלהים, מעשיו הבריקו כשוהם, וצבע מפה שלו שחור, קידש שם שמים בגלוי ובסתור, והשיב מפתים אחר, ה"ה הרב הגדול פטפט ביצרו וצדיק נשגב, כמו"ה יוסף שווארץ בהר"ר מנחם ז"ל, בעל מחבר ס' דברי יוסף ותבואות הארץ ופרי תבואה ופרד"ס, זכר צדיק לברכה, שנצחו אראלים את המצוקים ביום ט' שבט ע"ת ה'פ"ד י"ד' לפ"ק".

רבי יהוסף שווארץ זצ"ל

מח"ס תבואות הארץ

גבולות הר הבית ושערי

מלכים ב' כ"ב י"ד: "וילך חלקיהו וגו' נאל חולדה הנביאה אשת שלם בן תקוה בן חרחס שומר הבגדים] והיא יושבת בירושלים במשנה". פירש רש"י: "בבית אולפנא, שער יש בעזרה ששמו שער חולדה, במסכת מדות (פ"א מ"ג). ויש שפותרים במשנה חוץ לחומה, בין שתי החומות, שהיא משנה לעיר", עכ"ל.

לשון זה צריך פירוש ולימוד, ויותר פלא לשון המפרש (המכונה) רש"י לדברי הימים ב' ל"ד, כ"ב וילך חלקיהו וגו' והיא יושבת בירושלים במשנה, שכתב וזה לשונו: "היו ב' חומות לעיר והיא יושבת בין החומות. ותרגומו בית אולפנא, פירוש במקום תורה. כי לשכה אחת היתה לה לחולדה סמוכה ללשכת הגזית, לשכת חולדה היתה פתוחה לחוץ וסתומה כלפי הסנהדרין שבלשכת הגזית. כך כתוב במסכת מדות מפני צניעות", עכ"ל. לשון זה דברי נבואה, ואינו כן, ולא נזכרים דבריו במסכת מדות. איזהו עסק היה לה לחולדה סמוכה ללשכת הגזית, אשה בעזרה מה בעי? ואיזהו לשכת חולדה?

ואפרש בקיצור נמרץ ענין שערי המקדש, הר הבית והעזרה¹. להר הבית היו ה' שערים, דרומה ב' שערי חולדה, ולשאר רוחות א' א'. והמרחק מחומת הר הבית עד חומת העזרה לא היה שוה מכל צד – המרחק הגדול היה בצד דרום, ושני לו צד מזרח, ואחריו מצפון, ואחריו מערב. המחבר הר"ר תוספות י"ט ריש פ"ב למסכת מדות מצייר בדעתו בדרך משל:

250 מצד דרום

213 מצד מזרח

115 מצד צפון

100 מצד מערב

=678

135 רוחב העזרה מצפון

187 אורך העזרה ממזרח למערב

=1000 ת"ק על ת"ק אמה

ואני חשבתי על הצד שאי אפשר שיהיה פחות מערך זה:

184 דרום

183 מזרח

181 צפון

130 מערב

=678

1 עי' מש"כ בספרו תבואות הארץ (ירושלים תר"ה) פרק ז החצר הפנימית "הר המוריה הר הבית מקום המקדש".

או על חשבון זה:

184

182

181

131

678=

וכוונתי שאי אפשר שהמרחק מצד דרום יהיה פחות מסך 184 אמות והכרח שמצד צפון לא יהיה יותר מן 181 (כי משני צדדים הכרח שיהיה 365 כי רוחב העזרה 135, ונמצא כל רוחב הר הבית 500 אמה) ומאחר שמרחק המזרח גדול ממרחק הצפון, אי אפשר שיהיה גדול מן 183 או קטון פחות מן 181. ועל כרחנו נשאר לצד מערב או 130 או 131. והבן כי טוב הוא למבין. על כל פנים מוכח שלכל הפחות היו ב' שערי חולדה רחוקים מחומת העזרה 184 אמות (ובאמת התרחקות היה יכול להיות עד ממש סוף הגבול:

363 דרום

312 מזרח

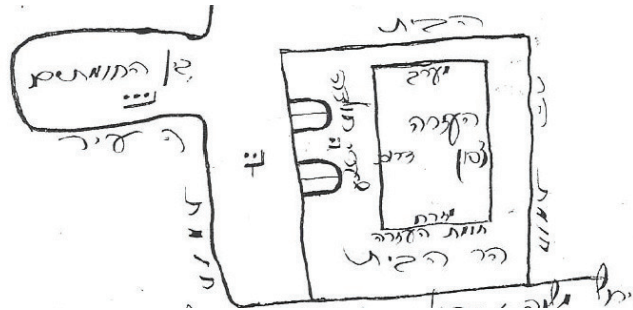
2 צפון

1 מערב

678=.

ודאי יש לדקדק איזהו המשך יש לחולדה ולשערי חולדה עם העזרה או לשכת הגזית. ונודע שהיה לעזרה ז' שערים, 3 מצד צפון, 3 מצד דרום, 1 מצד מזרח. ושלושה שבצד דרום שער הדלק שער הקרבן ושער המים, חולדה או שערי חולדה מאן דכר שמם בעזרה או סמוך לה, או שנמצאה לה לשכה סמוכה ללשכת הגזית. לפי דעתי בלשון רש"י בספר מלכים נמצא דוקא טעות סופר, וצריך להיות שער יש בהר הבית ששמו שער חולדה במסכת מדות. והסופר והמפרש לדברי הימים ראה לשון רש"י במלכים ולא השגיח על טעות הסופר, והעתיקו והוסיף מלבד דברים (אחרי בקשת מחילה) אשר לא היו ולא נזכרים במסכת מדות. וחפשתי במדרשים ובספרים למצוא איזהו ראייה וסמך לדברי המפרש הנזכר, ולא מצאתי מאומה.

מה שכתב רש"י בספר מלכים הנ"ל: "ויש שפותרין במשנה חוץ לחומה בין שתי החומות שהוא משנה לעיר" עכ"ל. סיבת וסברת מחלקותם ופירושם – המציאות חומת העיר כן היתה²:



2 ציור זה צייר המחבר בכת"י במחברתו.

והנה בכוונת ובפירוש משנה, כפול, בין החומתיים יש ב' פירושם וכוונות, או בין ב' החומות ר"ל בין חומת העזרה ובין חומת הר הבית וישבה בהר הבית [א] או בין חומת הר הבית ובין חומת העיר [ב] או בין ב' חומות העיר הפונים דרומה ששם היו ב' חומות זו כנגד זו הנקרא בין החומתיים כשהארכתי בספרי תבואות הארץ וכו' [ג] ולפי פירוש א' של רש"י ישבה בהר הבית בסימן א, ולפי פירוש ב' ישבה חוץ להר הבית או בסימן [ד] ויותר נראה בסימן [ה] בין החומתיים ממש. ועל כל פנים לא יעלה על סברת ודעת אדם שישבה בעזרה סמוך ללשכת הגזית כמו שכתב המפרש הנ"ל והביא ראיה לדבריו ממסכת מדות, ובמכ"ת נעלם ממנו לשון המשנה שם, כי לא נזכר מאומה שם שהיתה לשכת חולדה סמוכה ללשכת הגזית.

ועל דרך זה כבר דקדקתי על המפרש הנזכר שכתב בדברי הימים א' ה' ח' ששם נבו ובעל מעון נקראו על שם תועבותיהם וכו' ובמגילה מפרש כי נבו ובעל מעון שם ע"ז הם עכ"ל. לא נזכר לשון ודבר זה בכל מסכת מגילה, כי אם דף כ"ה ע"ב נזכר אר"נ כל ליצנות אסירא בר מליצנותא דע"ז דשריא, דכתיב כרע בל קרס נבו, לעגלות בית און יגורו וכו'. ולא נזכר מאומה שנבו ובעל מעון שם ע"ז הם. ומי לא יודע שנבו שם ע"ז היה? הלא נזכר מפורש ומבואר במקרא שהביא הש"ס בישעי' מ"ו א', ואיזהו ראיה נמצא מלשון הש"ס יותר ממה שנזכר במקרא ובעל מעון מה דכר שמיה? בית און אין לו שייכות עם בעל מעון, בית און היא בית אל, ששם עגלי ירבעם, ובית מעון בעבר הירדן מזרחה. וצ"ע רב.

ועיין מה שכתבתי לקמן דף ל"ה ע"ב³.

* * *

היום יום א' כ"ד טבת תרכ"ה בשחרית זכיתי לעלות גִּגָּה בחצר ישמעאל הבנוי על חומת מערבית הר הבית ממש, וראיתי כל הר הבית ומקום המקדש לארבע רוחות, אשר לא זכיתי לדעתו ולראותו כל כך בדקדוק ובצמצום עד היום הזה. וראיתי ומצאתי כי כנים ואמתיים דברי חכז"ל מה שאמרו במסכת מדות ריש פ"ב הר הבית היה ת"ק אמה על ת"ק אמה – רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון מיעוטו מן המערב, מקום שהיה רוב מדתו שם היה רוב תשמישו, ע"כ. כי לפי אומד דעתי שחשבתי ומדדתי בראות עיני, רחוק כותל מערבי מכותל הבנין הגדול הכיפה הגדולה אשר בו האבן השתיה, שקורין א"ל סאכר"א אֶלְ מַלְאָכָא⁴ בערך 70 אמה⁵. ומכותל המזרחי של הבנין ההוא עד כותל המזרחי הר הבית בערך 240 (243) אמה. ולצד דרום בערך 280 (285) ולצד צפון עד המקום סוף ת"ק אמה מדרום לצפון 80 אמה. ונמצא באמת רובו מן הדרום 280, מזרח 240, צפון 80, מערב 70. והנה ממזרח למערב 70 – 243 – ואורך העזרה 187 – סך הכל 500. וכן מדרום לצפון 80 – 285 – ורוחב העזרה 135 – סך הכל 500.

3 הכוונה לפסקה הבאה, הנמצאת במחברת במרחק כמה דפים, בדף לה ע"ב, ומהווה כעין השלמה לתשובה זו.

4 שני מילים בשפת ערבית.

5 כאמור זו השערת רבינו מה שראה ומדד בעיניו מעל גג חצר הישמעאלי, אמנם במציאות המרחק יותר קרוב למאה מטר.

ודע, ששערי בדעתי שמכותל הצפוני בנין ההוא עד סוף הר הבית לצד צפון נמצא יותר ממרחק 280 אמות, עד שנמצא ערך הר הבית מדרום לצפון 700 אמה, ויותר 285 מכותל הדרומי עד הבנין על מקום מקדש, ומשם עד סוף הר הבית 280, ורוחב העזרה 135, סך הכל 700. וכבר כתבתי בספרי תבואות הארץ דף קנ"ג ע"א⁶ שע"פ חשבון רגל (פוס, פיעד) אורך הר הבית מדרום לצפון 1489, וממזרח למערב 995 רגל (שהוא בערך ת"ק אמה על תשמ"ה), והלא נזכר במסכת מדות הנ"ל שהר הבית היה מכוון ת"ק על ת"ק, ועינינו רואות שמדרום לצפון נמצא יותר מן תש"ן אמות, והוא מה שכתב וספר יוסיפון שבית חשמונאי הוסיפו וחברו הר הבית עם מבצר אנטאני"א, עיין שם בתבואות הארץ.

וראיתי בעליל שבנין הזאראי"א ששם מושב הפאש"א וחיל – שהוא בקצה מערבית צפונית הר הבית – בנוי על יסודי מבצר אנטאני, אבנים גדולים כסלעים בתחתית בנין הזאראי"א, והם מזמן החשמונאים. אבל הזאראי"א בעצמו וכל הבנין אשר בכל צד הצפוני, הם מזמן מאוחר. ולא נמצא בנין מזמן הבית בכל בניני הר הבית כי אם תחתיו ויסודי הזאראי"א כאמור.

היוצא לנו מזה, שמותר ואין ספק בדבר, שמותר להכנס בשערי הר הבית⁷, ולא כנוהגין שמתרחקין ועומדין מחוץ לשערים, בחשבם שסמוך לשערים פנימה מתחלת ספק קדושת הבית. שאפילו שער המערביים שהם יותר סמוכים לבנין ולמקום המקדש, הם לפחות 70 אמות רחוקים ממקום בנין הקודש.

6 פרק ז החצר הפנימית "הר המוריה הר הבית מקום המקדש".

7 ברור שכוונת רבינו להתיר רק כניסה עד השערים, והיינו שאין צורך לעצור ברחוב השלשלת (ע"פ השערתו הנ"ל), אך לא נאמר כאן כל היתר להיכנס להר הבית.